

Maria Dobrowolska
(1895 — 1984)

Dynamika krajobrazu kulturalnego (1948)

1. Dynamiczne zagadnienia antropogeografii.

Ogromna szybkość przeobrażeń, jakie obserwujemy na terenie krajobrazu kulturalnego w ostatniej dobie, uwypukla silnie płynność i zmienność form krajobrazowych i wysuwa w badaniach antropogeograficznych na pierwsze miejsce moment ewolucyjny, w szczególności zagadnienie procesów przemian oraz sił wyznaczających owe przemiany. Nigdy bowiem w dziejach nie nastąpiły za życia jednego pokolenia tak olbrzymie przemiany zarówno w typie kultur jako też w ich rozmiarach przestrzennych. Rosnący jak lawina rozwój techniki i wywołana przezeń wielka rewolucja przemysłowa 19-go wieku niesie głębokie konsekwencje demograficzne, ekonomiczne i społeczne. Silne napięcie dynamiki populacyjnej zaznaczające się zwłaszcza na terenie Europy od 2-giej połowy 19-go wieku przesuwa fale migrującej ludności na później odkryte regiony świata, powodując zasadnicze przeobrażenia tak na terenach nieprzekształconych dotąd przez wolę człowieka jak i w krajach o wyższej kulturze. Ten proces przemian w krajobrazie ulega w 20-ym wieku gwałtownemu przyspieszeniu skutkiem 2-ch wielkich wojen światowych oraz rewolucyj społecznych ogarniających znaczne obszary globu ziemskiego. W oczach zmienia się struktura krajobrazu kulturalnego utrwalona nieraz przez pracę wielu pokoleń, jak świadczy choćby przykład Z.S.R.R.

Powyższe przeobrażenia dające się śledzić współcześnie z dużą dokładnością rzucają wiele światła na mechanizm przystosowywania się grup społecznych do środowiska jako też na drogi, którymi postępuje ewolucja krajobrazu kulturalnego. Badania porównawcze nad procesami przemian, zachodzącymi na różnych terenach i w rozmaitych okresach czasowych są ułatwione równocześnie przez niezwykle postęp na polu kartografii, wywołany przez rozwój aerofotogrametrii. Pozwala to na zdejmowanie z powietrza wielkich połaci ziemi na niedostępnych terenach krajów kolonialnych i na odtworzenie zasięgów rozprzestrzenienia kultur w ich wielkich zarzysach a równocześnie na ujęcie drobnych zespołów i elementów kulturalnych w ich związku z naturalnym podłożem. Fotomapy i zestawione z nimi

zdjęcia fotograficzne ujmują bowiem całe zespoły roślinne, gospodarcze i kulturalne na tle rzeźby ziemi, bagien, mokradeł i sieci rzecznej w ich wzajemnych współzależnościach. Umożliwiają one też odtworzenie ewolucji krajobrazu kulturalnego posuwania i cofania się zasięgów kultur, prac melioracyjnych, odtwarzania zasięgów zamarłych kultur, itp. Równocześnie pogłębiła się nasza wiedza o zmianach, zaszłych w minionych epokach dzięki rozwojowi metody historycznej i socjologicznej, badaniom nad osadnictwem historycznym i prehistorycznym i systematycznie prowadzonym terenowym studiom etnologicznym, związanym z badaniami językoznawczymi.

Badania te dostarczają bogatego materiału porównawczego z różnych terenów globu, z różnych okresów rozwojowych oraz z rozmaitych kultur dla zagadnienia współzależności przyrody i społeczeństw ludzkich oraz działalności społeczeństw w krajobrazie kulturalnym. Pozwalają one oświetlić też z różnych stron zasadniczy w antropogeografii problem dynamiki krajobrazu kulturalnego oraz rolę czynników, które ten krajobraz kształtują. [...]

1. Antropogeografia jako nauka o współzależności życia ziemi i społeczeństw ludzkich, wyświetlająca ich wzajemne oddziaływanie należy do nauk ogólnych o kulturze. Badając kulturalne procesy przestrzenne, studiując wzory i skutki przystosowania się społeczeństw do środowiska geograficznego pod względem biologicznym, gospodarczym oraz społeczno-organizacyjnym zają się ona pod względem przedmiotu badań z antropologią i etnologią, ekonomią i historią społeczno-gospodarczą a przede wszystkim z socjologią i ekologią. Śledząc przemiany, zachodzące w środowisku geograficznym skutkiem działalności gospodarczo-kulturalnej społeczeństw na polu zjawisk morfologicznych i hydrograficznych, badając z kolei przeobrażenia w składzie gleby, w świecie roślinnym i zwierzęcym wchodzi antropogeografia w kontakt z naukami, które starają się wyjaśnić życie ziemi i jej przyrody: to jest z geografiami fizyczną i geologią, z klimatologią, geografiami zwierząt i roślin a w szczególności z ekologią roślin.

Szczególnie bliski jest związek antropogeografii z socjologią. Wynika to z faktu, że społeczeństwo jest z jednej strony źródłem sił, kształtujących środowisko geograficzne, a z drugiej cała struktura, organizacja i rozwój społeczeństwa pozostaje pod wpływem sił i czynników, tkwiących w środowisku geograficznym.

Odrębne stanowisko antropogeografii wśród innych nauk, zajmujących się stosunkiem społeczeństwa do otoczenia (jak socjologii i ekologii społecznej (human ecology)) wyraża się w zacieśnieniu jej badań do procesów, wzorów i skutków przystosowania się społeczeństwa do geograficznego środowiska.

Ekologia społeczna natomiast ma znacznie szersze ambicje: ujęcie rozwoju społeczeństw we wzajemnym oddziaływaniu z całym jego środowiskiem geograficznym, biologicznym i społeczno-kulturalnym.

2. Stosunek społeczeństw ludzkich do podłoża geograficznego nie jest stałym i zamkniętym związkiem, wyrażającym się w niezmiennych, trwałych formach, lecz procesem ciągłym, zmieniającym przejawy swej współzależności zależnie od rozwoju historycznego. Z tego względu antropogeografia jest nauką dynamiczną, uwzględniającą zarówno ewolucje bieżące jak historyczne a zmierzającą do ogólnej teorii badanych przez się zjawisk.

3. Właściwym terenem badań antropogeograficznych w przeciwstawieniu do innych nauk społecznych jest powierzchnia ziemi, w szczególności krajobraz kulturalny. Krajobraz kulturalny stanowi bowiem syntezę działalności społeczeństwa w jego środowisku geograficznym. On to odzwierciedla najlepiej współzależność i związek życia przyrody i społeczeństw ludzkich, nasilenie i szybkość przeobrażeń, zachodzących w ciągu długiego rozwoju historycznego.

Na wyższych szczeblach kultury społeczeństwo pozostawia w krajobrazie w każdym okresie historycznym obraz swej epoki,²⁾ ściślej mówiąc obraz swego sposobu przystosowania do warunków siedliska. Przystosowanie się organizmu społecznego do środowiska w wyniku podświadomej lub świadomej reakcji grup społecznych na warunki otoczenia powoduje z jednej strony celowe rozmieszczenie grup pod względem ilościowym i jakościowym,³⁾ z drugiej przetwarzanie środowiska przez gospodarczą i kulturalną działalność.⁴⁾ Rezultatem tej działalności, ności jest szereg przestrzennych elementów i zespołów kulturalnych związanych:

- a) ze sposobem zajęcia i użytkowania ziemi,
- b) z podziałem ziemi pod względem politycznym, gospodarczym i społecznym,
- c) ze sposobem osiedlania się,
- d) z przeprowadzeniem środków wymiany gospodarczej i społeczno-kulturalnej,
- e) z przestrzennymi formami organizacji społecznej i politycznej, a nadto
- f) zespoły wytworów przestrzennych związane z zabezpieczeniem areny życia społecznego i państwowego.

4. Wnikliwa analiza krajobrazu współczesnego musi uwzględnić moment historyczny. W każdym niemal krajobrazie występują bowiem elementy kulturalne, pochodzące z różnych okresów dziejowych. Tak np. na terenie Małopolski zająbiają się systemy gospodarki: wolnej, płodozmiennej, trójpolowej, a niekiedy nawet żarowej, rozmaite historyczne formy posiadania ziemi i układu gruntów, formy osadnicze przetrwały od najdawniejszych czasów oraz nowoczesne z ostatniej nawet doby. Do ostatnich czasów trwały w krajobrazie formy własności ziemi pochodzące genetycznie z okresu średniowiecznego: trójpolówka występuje w sąsiedztwie wsi łanowej i osad pochodzących z czasu ostatniej parcelacji. Podobnie jest

na wszystkich terenach starej kultury rolnej, powstałej z nawarstwień sięgających często od prehistorycznych czasów o ile rewolucje społeczne lub wojny nie zmiotły dawnych urządzeń.

Im dłuższa i bogatsza jest działalność danego społeczeństwa w jego środowisku geograficznym, im wyższy rozwój techniczny, tym bardziej skomplikowane są nawarstwienia elementów i zespołów występujących w krajobrazie. Biorąc pod uwagę cały glob ziemski, widzimy na terenach starych kultur np. kultury zachodnio-europejskiej kultury rolnicze, nawarstwione na dawnych pasterskich, na nich naniesione formy nowoczesnej kultury techniczno-przemysłowej, w obrębie zaś każdej z kultur np. rolniczej szereg faz technicznego rozwoju od najprymitywniejszych do najwyższych systemów gospodarczych.

Komplikuje się więc moment chronologiczny tj. fazy rozwojowe kultury z momentem typologicznym tj. jakością tej kultury, uniemożliwiając wiązanie czasowo różnych form antropogeograficznych z współcześnie działającymi czynnikami.

2. Metoda badań.

Powyższe uwagi uzasadniają konieczność pogłębienia metod badawczych w antropogeografii. Analiza krajobrazu kulturalnego musi się oprzeć na obserwacji mechanizmu współczesnych przemian, musi dążyć do uchwycenia czasu powstania poszczególnych elementów istniejących w krajobrazie, wreszcie do wykrycia tendencji procesu przeobrażeń.

[M. Dobrowolska, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, „Przegląd geograficzny”, t. XXI, z. 3-4, 1948, s. 151-157; pisownia, interpunkcja i wyróżnienia oryginalne; usunięto przypisy]